

DANIEL KIPER* – LUBLIN

[Recenzja]: *Archiwalia do dziejów polskiej emigracji politycznej z lat 1939-1990*, red. Sławomir Łukasiewicz, Mariusz Olczak, Warszawa 2018, ss. 423.

Choć publikacji na temat zasobów archiwalnych mających związek z dziejami polskiej emigracji przybywa z roku na rok, istnieje potrzeba ciągłego uzupełniania wiedzy o nowe, nieznane wcześniej wiadomości. Niniejsze opracowanie jest próbą zebrania informacji na temat zbiorów dotyczących aktywności politycznej polskiej emigracji w latach 1939-1990 zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami. Większość tekstów składających się na recenzowaną książkę stanowi pokłosie konferencji zorganizowanej w Warszawie przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, Archiwum Akt Nowych oraz Instytut Pamięci Narodowej pt. *Archiwalia do dziejów polskiej emigracji politycznej z lat 1939-1990*, która odbyła się w dniach 3-5 grudnia 2014 roku.

Artykuł otwierający niniejszą publikację, napisany przez Andrzeja Suchcitz, kierownika Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, przedstawia bogate zbiory tej placówki z okresu II wojny światowej wytworzone przez polskie władze państwowe na obczyźnie. W zasobach Archiwum Instytutu znajdują się również materiały wytworzone przez RP na obczyźnie po roku 1945, aż do transformacji ustrojowej Polski rozpoczętej po rozpadzie Związku Sowieckiego. Archiwum Instytutu dysponuje także niezwykle bogatym zbiorem spuścizn działaczy niepodległościowych oraz organizacji skupiających konkretne środowiska zaangażowane w szerzenie pracy na rzecz odzyskania niepodległości.

Kolejny tekst autorstwa Grzegorza Pisarskiego również dotyczy zbiorów polskiej emigracji w Londynie, a dokładnie Biblioteki Polskiej POSK (Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny). Znana wszystkim polska instytucja, usytuowana w dzielnicy Hammersmith, kojarzona jest nie tylko z bogatym księgozbiorem, ale przede wszystkim jako centrum życia kulturalnego tamtejszej Polonii. W za-

* Daniel Kiper – dr historii; asystent naukowy w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL; e-mail: kiperus@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3580-604X>

sobach Biblioteki znajduje się również pokaźny zbiór materiałów archiwalnych organizacji polskich oraz spuścizny osób, działających na niwie społeczno-literackiej.

Dużo mniejsza, lecz równie ciekawa jest kolekcja pamiątek narodowych po członkach Związku Harcerstwa Polskiego w Londynie, którego początki sięgają 1910 roku. Teresa Szadkowska-Łakomy i Jagoda Kaczorowska zaprezentowały w kolejnym tekście kilka fotografii dotyczących harcerstwa polskiego z dokładnym ich opisem. Składają się na nie m.in. dokumentacja urzędowa (protokoły, sprawozdania, ustawy, rozporządzenia, urzędowe wydawnictwa periodyczne, podręczniki itp.), a także korespondencje działaczy ZHP od II wojny światowej po dzień dzisiejszy.

Niezwykle ważną instytucją londyńską jest także Studium Polski Podziemnej, działające od 1947 roku. Opisu cennej kolekcji znajdującej się w siedzibie tej placówki dokonała zasłużona badaczka naukowa i publicystka Eugenia Maresch. Zespół archiwalny instytucji zawiera ok. 90 zespołów, m.in. dokumentację Oddziału IV Sztabu Naczelnego Wodza, zbiory dotyczące działalności Delegatury Rządu RP na Kraj, a także akta Komisji Weryfikacyjnej. Cenną część omawianego zasobu stanowią tzw. kolekcje osobiste czyli teczki osób ważnych w życiu Polski Podziemnej. Do nich należy zaliczyć przede wszystkim generała Tadeusza Bora Komorowskiego oraz generała Tadeusza Pełczyńskiego. Wiele teczek, nie mniej cennych, pochodzi także od szerzej nieznanymi osobami, które brały udział w akcjach bojowych albo pracowały w agendach rządowych w Londynie.

Prawdziwym wyzwaniem dla archiwisty jest skategoryzowanie pod kątem politycznej proveniencji prywatnego archiwum z Fawley Court, przechowywanego w Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiemu w Licheniu Starym. Tamtejsze zbiory pozyskiwane drogą zakupu, jak i przez darowizny trudno klasyfikować według standardowych wzorców stosowanych w archiwistyce. Są to bowiem materiały bardzo zróżnicowane, obejmujące duży zakres chronologiczny i tematyczny. Podjął się jednak tego zadania Zbigniew Król, historyk pracujący w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Wśród materiałów dotyczących politycznej aktywności polskiej emigracji po 1939 roku znajduje się zbiór dokumentów wytworzonych przez władze RP na uchodźstwie oraz materiały dotyczące II Korpusu gen. Władysława Andersa. W Archiwum znajdziemy także m.in. spisy Polaków wywiezionych do Związku Sowieckiego w czasie II wojny światowej.

W zbiorowej publikacji na temat polskich zasobów archiwalnych poza granicami kraju nie mogło zabraknąć jednej z najbardziej rozpoznawalnej i zasłużonej dla kultury polskiej instytucji emigracyjnej, jaką jest Biblioteka Polska w Paryżu. Przeglądowy artykuł na temat zbiorów przechowywanych w tej instytucji, obejmujących szeroko rozumianą aktywność polityczną polskiej emigracji po 1939 roku przedstawiła Ewa Rutkowska, kierująca od lat działem rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego BP. Oprócz informacji o zbiorach Biblioteki dotychczas wydrukowanych w osobnych publikacjach (m.in. Przewodniku po zespołach rękopisów Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu, oprac. Maria Wrede, Marek P. Prokop, Janusz Pezda, Paryż-Warszawa 2000) dowiadujemy się o zasobach dotąd nieopublikowanych. W nich znajdu-

ją m.in. materiały ambasady polskiej w Paryżu 1921-1957, raporty konsularne, rozliczenia finansowe, spisy inwentarzowe,teczki osobowe pracowników, korespondencje i sprawozdania z działalności konsulatu w Tuluzie z lat 1938-1945. Z zasobach Biblioteki znajdują się również materiały wytworzone przez Polski Czerwony Krzyż we Francji. Dokumentacja przechowywana w siedzibie tej placówki jest od lat opracowywana przy współpracy z polskimi instytucjami kultury, takimi jak Biblioteka Narodowa, Polska Akademia Umiejętności czy Instytut Pamięci Narodowej.

Ślady aktywności politycznej polskiej emigracji znajdziemy również w zbiorach francuskich Archiwów Narodowych. Pisze o nich Magdalena Heruday-Kiełczewska, zajmująca się badaniem relacji polsko-francuskich. Francuskie Archiwa Narodowe (Archives nationales) stanowią ośrodki, które podlegają Ministerstwu Kultury i Komunikacji i gromadzą dokumenty urzędów centralnych. Dokumentacja dotycząca powojennej politycznej emigracji polskiej obejmuje głównie okres połowy lat 40. oraz lata 80. XX wieku. Pierwsza grupa zawiera materiały dotyczące sytuacji polskich uchodźców wytworzonych w Ministerstwie Pracy oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Druga partia archiwaliów jest świadectwem Polaków, którzy znaleźli się we Francji w okresie istnienia „Solidarności”, po stanie wojennym. Zawiera ona m.in. korespondencję urzędniczą tworzoną na potrzeby polskiej ludności oraz polskich instytucji.

Stosunkowo krótką charakterystykę zbiorów Instytutu Literackiego w Masion-Laffite dokonała z kolei Maria Wrede, była pracowniczka Biblioteki Narodowej. Jest to w zasadzie wyłącznie podsumowanie prac prowadzonych w Archiwum Instytutu w latach 2009-2016. Niewiele jak na rangę tego ośrodka, będącego jednym centrów ideowych emigracji polskiej po 1945 roku.

W przeglądzie archiwaliów polskiej emigracji nie mogło zabraknąć Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie. Ks. Hieronim Fokciński SI, wieloletni dyrektor tegoż Instytutu, dokładnie scharakteryzował dokumentację aktową dotyczącą takich instytucji jak: Ambasada Polska przy Stolicy Apostolskiej, Kościół i Hospicjum św. Stanisława w Rzymie, Towarzystwo Studiów Irańskich, Instytut Polski w Bejrucie, Żołnierski Instytut Najświętszej Marii Panny Zwycięskiej – „Marianum”, a także materiały do dziejów Polskich Sił Zbrojnych, szczególnie II Korpusu gen. Władysława Andersa. W zbiorach Instytutu znajdują się również ciekawe spuścizny m.in. Stanisława Kościałkowskiego czy Karola Kleszczyńskiego.

Inną ważną polską instytucją emigracyjną w Rzymie jest Fundacja Rzymska im. Janiny Zofii Umiastowskiej, w której znajdują się zbiory wytworzone przez cały okres jej działalności, do dnia dzisiejszego. W siedzibie Fundacji znajdują się także fotografie, wycinki z gazet i katalogi wystaw. Dotyczą one artystów należących do przedwojennej grupy Kapitol, twórczości Józefa Jaremy oraz innych malarzy z II Korpusu gen. Andersa, a następnie zrzeszonych w Art-Clubie i Związku Artystów Polaków „Quo Vadis” w Rzymie. Opisu kolekcji dokonał prezes Fundacji Stanisław A. Morawski, współzałożyciel powstałego w 1962 roku Centro Esperienze Internazionali oraz Centro Incontri e Studi Europei.

Niewielki zbiór materiałów archiwalnych dotyczących polskiej społeczności w Turynie przedstawiła Krystyna Jaworska. Tamtejsze Ognisko Polskie aktywnie działało w latach powojennych. Zbiory będące w posiadaniu tej niewielkiej instytucji dają pojęcie o tym, jakim prężnym ośrodkiem niepodległościowym stała się ta placówka.

Wśród materiałów archiwalnych polskiej emigracji znajdują się także cenne archiwa rodzinne. Mimo, że stanowią one tylko pokłosie działalności najczęściej jednej osoby bądź rodziny, ich zawartość może dotyczyć szerszego fragmentu życia społeczno-instytucjonalnego oraz politycznego całej diaspory polskiej w danym kraju. Tak jest w przypadku archiwum Witolda Zahorskiego, polskiego patrioty, żołnierza ZWZ, potem II Korpusu, emigranta, prezesa Stowarzyszenia Polskich Kombatantów we Włoszech. Gros materiałów omawianego archiwum dotyczy właśnie tej organizacji powołanej do istnienia w 1946 roku. W zbiorach rodzinnych W. Zahorskiego znajdują się także materiały dokumentujące inne pola jego działalności, m.in. korespondencję z władzami włoskimi w sprawie polskich cmentarzy oraz Jerzym Giedroyciem w ramach akcji przekazywania do kraju wartościowych książek. Przegląd zasobów archiwum rodzinnego dokonał syn zmarłego w 1989 roku kombatanta Witold Zahorski, wicedyrektor Biblioteki Polskiej w Paryżu.

Jedną z najważniejszych instytucji polskich w Szwajcarii obok Muzeum Polskiego w Rapperswilu jest Fundacja „Archivum Helveto-Polonicum” we Fryburgu działająca od 1997 roku. Obecnie biblioteka i archiwum Fundacji obejmuje ok. 80 tys. książek, ok. 5 tys. tytułów czasopism, ok. 500 tys. listów i innych dokumentów, 40 tys. zdjęć, 10 tys. negatywów oraz 1500 kaset magnetofonowych i wideo. Osobne miejsce posiadają wycinki prasowe i przedmioty obrazujące życie i pracę Polaków w Szwajcarii w XIX i XX wieku. Ogółem cały materiał obejmuje ok. 200 m. b. Krótką charakterystykę zasobu Fundacji przedstawiła Berenika Koźbiał.

Opis zasobów amerykańskich rozpoczyna tekst Marka Zielińskiego oraz Iwony Drąg-Korga na temat zbiorów dotyczących polskiej emigracji politycznej przechowywanych w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce. Przejrzysty układ dokumentacji osób oraz instytucji przedstawiono w trzech tabelach, uzupełniając je o informacje na temat kolekcji bibliotecznych Instytutu. Z kolei Bożena Leven opisała zasób archiwalny oraz zbiory biblioteczne Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku, z którym związany był m.in. Oskar Halecki. Materiały do dziejów polskiej emigracji politycznej w USA po II wojnie światowej znajdują się również w archiwum Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce. Zaprezentował je znany historyk polskiego wysiłku zbrojnego na wychodźstwie Teofil Lachowicz.

Jeśli idzie o zbiory amerykańskie, nie mogło zabraknąć informacji o zasobach przechowywanych w Bibliotece i Archiwum Muzeum Polskiego w Ameryce. Krótką charakterystykę dokumentacji oraz księgozbioru dokonały pracowniczki omawianej instytucji: Małgorzata Kot i Halina Misterka. Warto dodać, że niedawno ukazał się Informator o zasobie archiwalnym Muzeum Polskiego w Ameryce, opracowany przez Edytę Targońską. Bogate materiały archiwalne polskiej

emigracji politycznej znajdują się także w Kanadzie. Rzetelny artykuł na temat źródeł do dziejów emigracji polskiej diaspory w tym kraju przedstawiła Anna Rezczyńska. Z kolei Stanisław Latek napisał równie ciekawy tekst na temat zbiorów Polskiego Instytutu Naukowego w Kanadzie z okresu zimnej wojny. Stosunkowo niewielka aktywność polityczna emigracji polskiej w Ameryce Łacińskiej nie przełożyła się na powstanie znaczącej dokumentacji działań politycznych „wychodźstwa wojennego”. To, co udało się odnaleźć i wydaje się być istotne dla badań polskiej diaspory po 1945 roku, opisał Krzysztof Smolana. Nieco więcej materiałów archiwalnych znajdziemy w Australii. Charakterystykę tamtejszych zbiorów m.in. Muzeum i Archiwum Polonii Australijskiej w Melbourne zaprezentował Paweł Pietrzyk.

Końcowa część publikacji obejmuje teksty dotyczące archiwaliów do dziejów polskiej emigracji politycznej w instytucjach krajowych. Pierwszy z nich, autorstwa Rafała Leśkiewicza, prezentuje archiwalia polskich instytucji zagranicznych w Instytucie Pamięci Narodowej. Kolejny artykuł – napisany przez Piotra Długoleckiego – koncentruje się na zbiorach Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych z lat 1945-1989. Materiały dotyczące emigracji politycznej po 1939 roku znajdują się także w zasobach bibliotek krajowych. Jednym z większych zbiorów dysponuje Biblioteka Uniwersytecka KUL. Dokładny opis kolekcji znajdujących się głównie w Sekcji Rękopisów BU KUL przedstawiła Barbara Zezula, kustosz tej Książnicy. Z kolei Joanna Lewandowska napisała tekst o źródłach do badań nad polską emigracją polityczną znajdujących się w Archiwum Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”. Zespół archiwalny liczy blisko 50 m.b. materiałów, w tym fotografie, nagrania audio, plakaty i wydawnictwa drugiego obiegu. Opisane dokumenty dotyczą kontaktów Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” z placówkami zagranicznymi. Podobny rodzaj materiałów znajduje się Europejskim Centrum Solidarności. Ich opisu dokonał Jerzy Klimczak. Niewielką, choć znaną placówką archiwalno-biblioteczną jest Archiwum Emigracji znajdujące się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu. Jego zasób i strukturę zaprezentował w osobnym artykule twórca tegoż Archiwum, Mirosław A. Supruniuk. W ostatnim tekście prezentowanej publikacji Barbara Berska zestawiała materiały archiwalne dotyczące nie tylko okresu po 1939 roku ale dokumentację urzędową instytucji państwowych działających na przełomie XIX i XX wieku, w okresie największego nasilenia tzw. wychodźstwa za chlebem z terenów Galicji.

Omawiana publikacja daje w zasadzie wyobrażenie o geografii polskich zasobów archiwalnych dotyczących szeroko pojętej emigracji politycznej w latach 1939-1990 w Polsce, Europie i na świecie. Stanowi ona podstawowe kompendium dla grona badaczy i wszystkich osób zainteresowanych polską spuścizną w świecie. Istotnym uzupełnieniem książki mogą być jedynie informacje zawarte na wymienionych i niewymienionych w opracowaniu stronach internetowych, takich jak Wirtualna Biblioteka Polonii. Na tego rodzaju portalach również możemy ciągle odnaleźć nowe, ciekawe wiadomości o źródłach do przeszłości polskich XX-wiecznych diaspor.

Ten swego rodzaju przewodnik po materiałach archiwalnych i bibliotecznych nie jest jednak pozbawiony wad. Wiele tekstów daje zbyt ogólną charakterysty-

kę zbiorów, podając informacje, które są ogólnie dostępne w literaturze oraz na stronach internetowych. Inne są zbyt rozbudowane o wiadomości szczegółowe, jak choćby biogramy szeregowych działaczy niepodległościowych na emigracji. Jeśli nie we wszystkich przypadkach, to przynajmniej w niektórych, pomocą dla autorów tekstów byłby kwestionariusz zawierający zbiór pytań o dzieje instytucji, archiwum, stan opracowania, wykaz zbiorów, adres, warunki korzystania ze zbiorów oraz stopień zaawansowania digitalizacji. Taki układ byłby z pewnością bardziej pożyteczny dla osób zainteresowanych korzystaniem z zasobów archiwalnych omawianych instytucji. W publikacji brakuje również kilku ważnych placówek przechowujących materiały polskiej emigracji po 1939 roku. Nie znajdziemy w niej takich jednostek jak: Centralne Archiwum Polonii w Orchard Lake, Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji czy też Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Hamburgu. Powyższe uwagi nie zmieniają faktu, że omawiana książka jest niezwykle wartościową pozycją dla naukowców zajmujących się badaniem dziejów polskiej emigracji w okresie zimnej wojny.

Słowa kluczowe: archiwalia; zbiory archiwalne, polska emigracja; Polonia